

ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ ТРАНСФОРМАЦІ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ В ПОЛЬЩІ І УКРАЇНІ

Н.Є. Мінєнкова

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується процес створення нових партійних систем в Польщі і Україні на основі принципу плюралізму. Визначено та охарактеризовано структурні та процедурні чинники, що детермінували ці зміни та призвели до формування подібних за формою моделей партійних систем і в Польщі, і в Україні. Доведено, що аналогічні за формою польська та українська партійні системи «поміркованого плюралізму» принципово по різному функціонують. У Польщі така модель забезпечує достатньо високий ступень стабільності політичної системи в цілому та створює умови політичним партіям впливати на державну політику, репрезентуючи інтереси всього суспільства. Партійна система України, навпаки відзначається високим

ступенем «олігархізації», не можливістю партій бути суб'єктами політичного процесу, а саме формувати та репрезентувати національні інтереси, здійснювати управління.

Ключові слова: трансформація, партійна система, структурні та процедурні чинники.

Нові держави, що утворилися на теренах колишнього радянського простору наприкінці ХХ ст. і сьогодні продовжують переживати складні процеси соціально-економічних, політичних й духовних перетворень. Значна частина цих країн взяла курс на перехід від недемократичних режимів і планової економіки до демократії і ринку. Проте, демократичний транзит виявився більш довготривалим і складним, ніж прогнозувалося фахівцями-політологами. І справа тут не тільки в тому, що посткомуністичний суспільно-політичний простір є складнішим і різноманітнішим за всіх існуючих теоретико-методологічних підходів. Процес переходу ускладнювався низкою додаткових чинників, зокрема, непередбачуваністю політичної реальності, унікальністю кожної країни, що часто зводило нанівець всі існуючі політологічні знання й практики. В цьому контексті виділення та характеристика чинників, що детермінують процес трансформації партійних систем в Польщі і Україні є актуальною політологічною проблемою. Вибір польського досвіду є не випадковим і обумовлюється успіхами польського партійного будівництва, що може бути корисною практикою для України, за умов адаптації її до українських реалій.

Функціонування партійних систем в країнах Центрально-Східної Європи взагалі, в Польщі і Україні зокрема, активно вивчається і польськими (А. Антошевський, М. Мігальський, А. Хербут та ін.) [1], і українськими авторами (В. Кафарський, М. Примуш, Ю. Шведа, та ін.) [2]. Разом з тим, аналіз стану дослідження проблеми дозволяє виділити дві, на наш погляд, важливі тенденції, які підвищують актуальність цього дослідження: перша – більшість вітчизняних наукових розробок присвячені окремим аспектам партійного будівництва сучасної України; друга – партійна система Польщі в українській науці маловідома і малодосліджена тематика, основний загал літератури це наробітки польських вчених.

Мета цієї статті: виділити специфіку трансформації партійних систем в Польщі і Україні, аналізуючи чинники та наслідки, що супроводжували цей процес.

Наукові дослідження та політична практика посткомунізму свідчить, що на процес системної трансформації країни в цілому впливає дві групи факторів: структурні (політичні, соціально-економічні передумови) й процедурні (процес взаємодії між безпосередніми учасниками транзиту). Оскільки формування нової партійної системи в умовах демократичного транзиту є одним з базових процесів, відповідно його успіх детермінують і структурі, і процедурні чинники. Для розуміння ролі та значення останніх визначимо мету трансформації партійних систем в Польщі і Україні. В обох країнах суттєвим елементом демократичного транзиту було запровадження принципу політичного плюралізму. Причому, найбільша роль у плюралізмі відводилася саме політичним партіям і всенародним виборам. Плюралізм в партійній системі означав: визнання множинності, рівності та демократичної ролі партій. Плюралізація партійної системи відбувалася у трьох основних напрямках: зміна моделі реєстрації, фінансування та обсягу інституціонального контролю над політичними партіями. Отже, мета трансформації партійної системи і в Польщі, і в Україні полягала у створенні принципово нової партійної системи, ключовим принципом якої був плюралізм.

Розглянемо спочатку структурні чинники, що детермінували процес трансформації партійних систем в Польщі і Україні. А саме, соціально-економічні, культурно-ціннісні передумови, що сприяють (чи перешкоджають) становленню й закріпленню демократичних інститутів і норм. На пріоритетності цих факторів для

успіху демократичного транзиту вказували Б. Мур (соціальна структура суспільства) [3], Г. Алмонд (громадянська політична культура) [4], С. Ліпсет (економічні показники) [5].

По-перше, серед чинників структурних, на нашу думку, принципового значення для створення нових партійних систем мали політичні режими, що функціонували за часів Радянського Союзу. А саме, «польський соціалізм», був значно «ліберальнішим», ніж в Україні. Це проявлялося, і в тому, що поряд з партією-гегемоном Польською Об'єднаною Робітничою Партією (Polska Zjednoczona Robotnicza Partia, PZRP), формально, але існували й дві інші Демократична партія (Partia Demokratyczna, PD) і Об'єднана селянська (Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, (ZSL), і у виникненні демократичної опозиції різного спрямовування [6], і у діяльності католицької церкви, яка у найгостріші моменти протистояння влади і народу, завжди була на боці останнього. Що ж до України, то радянський режим був значно «міцнішим», і зокрема, спроби української інтелігенції за часів «відлиги» створити офіційну опозиційну організацію Українську робітничо-селянську спілку (УРСС) закінчились масовими арештами та ув'язненнями її лідера Л. Лук'яненка та більшості членів.

Отже, за умов «польського соціалізму» поляки змогли створити масове політичне угруповання, зберегти майже автономне положення польського костюлу, набути досвід політичної боротьби у різних формах – від масових страйків і демонстрацій у 1968, 1970, 1980 рр. до підпільної роботи «Солідарності» у 1981-1989 рр. В Україні ж опозиційний рух охоплював обмежене коло інтелігенції і не набув масовості до 1989 р. Ці відмінності будуть мати особливого значення на початку процесу трансформації партійної системи.

По-друге, важливого значення для трансформації партійної системи мав і характер демократичного транзиту в цілому, і в Польщі, і в Україні він був принципово різним. Польська системна трансформація передбачала формування суверенної демократичної держави, з ринковою економікою в умовах консолідованої нації. Українська – відрізнялась бінарним характером, а саме, соціально-політичні та економічні перетворення необхідно було здійснювати паралельно з національно-політичними – розбудовою національної суверенної держави. Останнє було дуже складним завданням, оскільки на початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні не завершився процес консолідації нації, а національна єдність, хоч і була підтверджена референдумом 1991 р., в екстремальних умовах різноманітних криз була дуже крихкою. Різний зміст системних транзитів детермінував і різність процесів трансформації партійних систем. Для польських політичних партій головна задача полягала у виборі імперативу соціально-економічного, політичного розвитку на основі таких спільних цінностей як: національна суверенна держава, демократія, ринкова економіка. В Україні ж крім пошуків ефективної моделі соціально-економічного і політичного розвитку, політичним партіям слід було займатися й формуванням єдиної національної ідеї, яка б знаходила підтримку і на Сході, і на Заході країни, консолідуючі націю.

По-третє, не меш вагомим для успіху трансформації партійної системи був і її тип. У Польщі процес утворення сучасних політичних партій відбувся органічно, тобто був підготовлений попереднім розвитком, а саме, плюралізацією політичного життя ще за часів соціалізму: виникненням масового політичного руху, формуванням «нової» еліти і «нового» політичного класу. Для України запровадження принципу плюралізму виявилось раптовими, не було обумовлено попереднім розвитком. Падіння радянського режиму фактично спровокувало кардинальні зміни в Україні: партійна номенклатура намагаючись зберегти владу погодилася на плюралізацію політичного життя і створення багатопартійності. На той час українська опозиція мала чітко виражений регіональний характер: своєрідним Українським П'ємонтом виступив західний регіон України при політичній пасивності Сходу. І не зважаючи на певні успіхи (в виборах до

ВР в 1990 р. та до місцевих рад) [7], вона так і не змогла подолати регіональну хворобу і сформувати загальнонаціональне електоральне поле, залишившись переважно політичним угрупованням частини України та її окремих верст, зокрема інтелігенції.

Отже, в Польщі процес утворення перших сучасних партій мав органічний характер, а в Україні, головним чином, став результатом сприятливої геополітичної ситуації.

Трансформацію партійних систем в Польщі і Україні детермінували й процедурні чинники. Тобто, процес взаємодії, прийняття рішень між безпосередніми учасниками демократичних змін громадянським суспільством та елітними групами. Важливість способу комунікації для демократичного транзиту підкреслювали Д. Растоу, Ф. Шміттер, Г. О'Доннелл, С. Хантінгтон [8].

По-перше, чинником процедурним, що відіграв суттєву роль у трансформації партійної системи і Польщі, і України був процес ротації еліти та люстраційної практики, але в кожній країні він мав свою специфіку. В Польщі трансформація партійної системи починалася «з середини комуністичного режиму» (проект «Округлого столу»), але від фрагментованої партійної системи вдалося прийти до стабільної багатопартійної, основою якої сьогодні є «нові» партії, що безпосередньо не були пов'язані із старим режимом: «Право і справедливість», PiS та «Громадянська платформа», PO. Обидві партії є правоцентристськими: PiS – має консервативну ідеологію, PO – ліберальну [9]. Перші спроби провести люстрацію у Польщі були у 1991 р. Але, прийняти закон і розпочати люстраційну процедуру вдалося тільки у 1997 р., процес супроводжували гучні скандали і не було завершено. У 2005 р. «Право і справедливість», PiS виграла і президентські, і парламентські вибори, і запропонувала новий закон про люстрацію (2006 р.), що змінював процедуру, розширював коло осіб, тощо, але і цього разу завершити люстрацію в Польщі так і не вдалось [10]. Отже, люстраційна практика в Польщі мала затяжний, драматичний, незавершений характер. Обумовлюється це компромісним початком політичної трансформації, відсутністю повного масиву документів, а головне, браком політичної волі, особливо, на початку демократичних перетворень.

В Україні «перехід» розпочався без ротації еліти та люстраційної практики. На початку змін керівні позиції зайняли реформатори з кола старої партійної номенклатури на чолі з Л. Кравчуком. Контреліта ж, виникла тільки за часів президентства Л. Кучми, була ідеологічно слабкою і не до кінця згуртованою навколо ідеалів демократії. Сформована із представників національно-демократичних сил та новостворених соціальних категорій (бізнесменів, «білих комірців») контреліта прийшла до влади внаслідок помаранчевої революції, але також не змогла здійснити політичні, економічні, культурні реформи, і через невдалі спроби реформування та внутрішні конфлікти взагалі втратила владу. Крім того, в Україні у другій половині 90-х мав місце процес «олігархізації» політичної еліти, тобто на зміну партійній номенклатурі в політику почав втручатися великий капітал, який прагнув реалізувати свої бізнес інтереси, а не національні інтереси держави, і відповідно контролювати політичні партії. Щодо люстрації України то єдиною спробою законодавчо оформити та провести її в нашій країні були три проекти 2005 р. запропоновані народними депутатами: 1) В.М. Червонієм та А.В.Шкілем, 2) Л.Г. Лук'яненко, 3) О. Тягнибоком, але всі вони були відхилені, не дійшовши навіть до обговорення. Отже, люстраційна тематика у сучасній Україні ніколи не була актуальним політичним трендом і продовжує існувати тільки у право-радикальному полі, зокрема активним прибічником люстрації виступає Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та громадська організація «Люстрація» [11].

По-друге, зміна дизайну партійної системи ще один процедурний чинник вартий особливої уваги. В другий половині 90-х ХХ ст. в обох країнах відбулися спроби

подолати негативні наслідки перших років трансформації, а саме надмірну партійну діяльність. Пошуки оптимальної моделі партійної системи супроводжувались змінами партійного та виборчого законодавства. Проте, зміст та наслідки цих перетворень в Україні і Польщі були різними. В Польщі, завдяки новому закону про політичні партії, прийнятому у 1997 р. та виборчої ординації 2001 р. що передбачали: зміну моделі реєстрації з вільної на облікову, впровадження високих прохідних порогів до Сейму (5% для партій і 8% для коаліцій), а також введення механізму прямого державного фінансування при обмеженні приватних засобів, передбачених на утримання політичних партій вдалося досягти певної концентрації та стабілізації партійної сцени [12]. В Україні ж крім прийняття Закону про політичні партії в 2001 р., відбувалась зміна виборчого законодавства фактично напередодні кожних парламентських кампаній протягом 2002-2012 рр. (виключення вибори 2006 р. та 2007 р.) [13]. Відповідно така політика не могла привести до вирішення основних проблем: домінування виконавчої влади в системі державного управління, низький рівень довіри до політичних партій в українському суспільстві, ідеологічну розмитість, регіональне розмежування електорату, тощо. І основна причина цих невдач полягає, в тому, що реформування політичної системи в цілому, і партійної сцени, зокрема, в Україні відбувалося переважно в інтересах «партії влади», яка на перше місце ставила свої власні, а не національні інтереси. В першій половині 90-х ХХ ст. впливові політичні актори, представлені «старою» партійно-промисловою номенклатурою, намагалися зберегти мажоритарну модель, що сприяла атомізації партійної системи. З кінця 90-х рр., коли перерозподіл основних національних багатств був завершеним, в Україні сформувався великий олігархічний капітал, що почав проникати (а, фактично) зростатися із політикою в інтересах цих нових угруповань змінювались і правила гри: вводиться спочатку змішана (кампанія 2002 р.), а потім повністю пропорційна система із закритими списками (вибори 2006, 2007 рр.), у 2012 р. знов змішана.

Таким чином, визначені чинники обумовили й різні наслідки трансформації. А саме, обидві країни, за класичною типологією Дж. Сарторі, можна віднести до партійних систем «поміркованого (обмеженого) плюралізму» із виразним домінуванням 4-5 партій. Проте, діюча модель плюралізму в Україні, за гучним висловленням А.Ф. Колодій є «безсильним плюралізмом», тобто не зважаючи на існуючу багатопартійність, президентську модель республіки реальна влада в Україні належить не партіям, а окремим фінансово-промисловим групам, які через створені політичні проекти реалізують власні, а не національні інтереси. Отже, українська партійна система відзначається високим ступенем «олігархізації», ідеологічною поляризацією, причому за регіональним чинником та розмитістю, при певних сталих позиціях лівих сил, що мають і антисистемні гасла.

Польська ж партійна система «поміркованого плюралізму» сьогодні досягла певної стабілізації та концентрації. Політичні партії є активними суб'єктами державної політики та здійснення влади. Можна констатувати певну розмитість ідеологічного спектру, але при цьому відсутність антисистемних партій. Характерною рисою польської політичної сцени є також наявність сильної політичної еліти при політично слабкому суспільстві, що й обумовлює високій рівень медіалізації, тобто залежності польської політики від політтехнологій та відсутність сталого партійного електорату.

Враховуючи все вище зазначене можна констатувати, що створена нова модель партійної системи в Україні є достатньо неефективним політичним інститутом. Вивчення польського досвіду, дозволило виділити наступні рекомендації, впровадження яких, на наш погляд, допоможе подолати основні негативні наслідки процесу трансформації.

По-перше, в Україні слід запровадити відкриті партійні списки з преференціями. Це дозволить кандидатам, які мали з початку «непрохідні місця», але користувалися

значною повагою виборців, потрапити до Верховної Ради України; натомість кандидати, що не отримали суспільного визнання, але потрапили на «прохідну позицію» у списку, залишаються поза парламентом.

По-друге, задля подолання процесу «олігархізації» політичної системи розробити та запровадити систему прямого державного фінансування та обмежити приватні дотації на утримання політичних партій. Посилити контроль за використанням партіями цих коштів, за допомогою періодичної звітності.

По-третє, ввести систему загальнонаціонального голосування за регіональними списками, як це було у Польщі до зміни виборчої ординації 2001 р. що буде сприяти подоланню диспропорційності регіонального представництва у Верховній Раді України.

По-четверте, всі вище зазначені пропозиції внести до виборчого кодексу, прийняти його і не змінювати виборче законодавство перед кожною кампанією.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется процесс создания новых партийных систем в Польше и Украине на основе принципа плюрализма. Выделено и охарактеризовано структурные и процедурные факторы, которые детерминировали эти изменения и привели к созданию подобных по форме моделей партийных систем и в Польше, и в Украине. Доказано, что аналогичные по форме польская и украинская партийные системы «умеренного плюрализма» принципиально по-разному функционируют. В Польше такая модель обеспечивает достаточно высокую степень стабильности политической системы в целом и создает условия политическим партиям влиять на государственную политику, представляя интересы всего общества. Партийная система Украины, наоборот отличается высокой степенью «олигархизации», невозможностью партий быть субъектами политического процесса, а именно формировать и представлять национальные интересы, осуществлять управление.

Ключевые слова: трансформация, партийная система, структурные и процедурные факторы.

SUMMARY

The article explores the process of creating new party systems in Poland and Ukraine on the basis of pluralism principles. Structural and procedural factors that determined these changes and led to such models in Poland and Ukraine are highlighted and characterized. It is proved that similar by structure Polish and Ukrainian party systems of "moderate pluralism" function in fundamentally different way. In Poland, this model provides a sufficiently high degree of stability of the political system in general and creates conditions for political parties to influence government policy, presenting interests of whole society. Party system in Ukraine, on the contrary has a high degree of «oligarchization», parties are unable to be a part of political process, in particular to form and represent national interests, to maintain control.

Keywords: transformation, party system, structural and procedural factors.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Antoszewski A., Herbut R., Jednaka W. Partie i system partyjny w Polsce. Pierwsza faza przejścia do demokracji. – Wrocław: UW, 1993. – 234 s.; Migalski M., Wojtasik W., Mazur M. Polski system partyjny. – Warszawa: W-wo Naukowe PWN SA, 2007. – 272 s.
2. Кафарський В.І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності. – К.: Логос, 2008. – 560 с.; Примуш М. В. Політичні партії: історія та теорія. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 416 с.; Шведа Ю. Р.

- Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посіб. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.
3. Moore B. Social Origins of Dictatorship and Democracy. – New York: Beacon Press, 1966. – 559 p.
 4. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура: подход к изучению политической культуры // Полития. – 2010. – № 2. – С. 122-144; Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура: подход к изучению политической культуры (продовження) // Полития. – 2010. – № 3-4. – С. 207-221.
 5. Липсет С. М., Сен К.-Р., Торрес А. Ч. Сравнительный анализ социальных условий, необходимых для становления демократии // Международный журнал социальных наук. 1993. – № 3. – С. 5-33.
 6. Незалежна професійна спілка робітників «Солідарність» (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy «Solidarność», NSZZ Solidarność; за реєстрована у 1980 р.), а також інші антикомуністичні сили консервативного та ліберально-демократичного спрямування, зокрема Конфедерація незалежної Польщі (Konfederacja Polski Niepodległej, KPN; діє з 1979 р.) та Ліберально-демократичний конгрес (Kongres Liberalno-Demokratyczny, KLD, діє з 1983 р.).
 7. Історія українських виборів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=11&iar_id=316&as=2.
 8. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамичной модели // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5-15; O'Donnell G., Schmitter P. Transition from Authoritarian Rule / Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. – Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1986. – 81 p.; Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
 9. Офіційний Інтернет портал PiS // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pis.org.pl/main.php>; Офіційний Інтернет портал PO // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.platforma.org/pl/platforma>.
 10. Міненкова Н.С. Люстрація як політична практика посткомунізму: приклад Польщі // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2011. – Випуск 53 (10). – С. 503-510.
 11. Міненкова Н.С. Люстрація як чинник системної трансформації в країнах посткомунізму: чому не вийшло в Україні? // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2012. – Випуск 57 (2). – С. 552-556.
 12. Ordynacje wyborczą do Sejmu i Senatu RP (2001 r.) // [Електронний ресурс] / Офіційна сторінка Państwowej komisji wyborczej. – Режим доступу: http://www.pkw.gov.pl/pkw2/index.jsp?place=Menu01&news_cat_id=21738&layout=1; Ustawa o partiach politycznych z dnia 27 czerwca 1997 r. // [Електронний ресурс] / Офіційна сторінка Sejmu RP. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/partiepol/partiepol.htm>.
 13. Закон України «Про політичні партії в Україні» (№ 2365-III від) від 5 квітня 2001 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2365-14>; Закон України «Про вибори народних депутатів» від 18 січня 2001 р. // Урядовий кур'єр. – 2001. – 25 січня; Закон України «Про вибори народних депутатів» від 25 березня 2004 // Урядовий кур'єр. – 2004 – 6 квітня. Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17.11.2011р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electioninfo.org.ua/index.php?i=14>.

Надійшла до редакції 29.05.2013 р.